

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	2	447—457		Varaždin 1988.
--	---	---------	--	-------------------

UDK 930.22:940.1(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

MIRA ILIJANIĆ

VARAŽDIN U 16. STOLJEĆU
VARAŽDIN IM 16. JAHRHUNDERT

U zadnje je vrijeme uobičajeno da se Varaždin naziva baroknim gradom. Taj se epitet toliko naglašava da se naprosto nameće misao da taj grad nije imao osobiti značaj ni u graditeljskom ni u društveno-ekonomskom smislu u ranijim razdobljima. Ne ulazeći ovaj čas u problem nastajanja i starosti tog naselja može se mirno ustvrditi da je Varaždin renesansni grad barem isto toliko koliko i barokni. Što se građevinskog nasljeđa iz 16. stoljeća tiče, izuzev onog dosada poznatog i eklatantnog — a to je tvrđa »Stari grad«,¹ što više dolazi do adaptacija i pregradnji u varaždinskoj gradskoj jezgri to više izlazi na vidjelo koliko se renesansnih objekata i detalja krije u kasnije obnovljenim građanskim kućama.² O tome je već i mnogo pisano a varaždinski su gradski dokumenti, napose gradski protokoli, nepresušivi izvor podataka o životu i građevinskom nasljeđu Varaždina tog vremena. Renesansa se ne pojavljuje u Varaždinu tek u zrelog 16. stoljeću već zahvaljujući povijesnim činjenicama i njegovom geografskom položaju oko 1500. godine, dakle na obratu u 16. vijek. U to je vrijeme ženidbenim vezama postao vlasnikom tvrđe — Starog grada — Ivaniš Korvin naravni sin Matije Korvina. Iako o njegovom kratkotrajnom boravku ovdje vrlo malo znamo, stanoviti građevni i umjetnički elementi ukazuju na to da su iza raspada Matijinih renesansnih radionica u Ugarskoj došli ovamo neki majstori a preko njih i stilski elementi Korvinovske renesan-

Ul. J. Drašković 8, YU — 42000 Varaždin.

¹ Mira Ilijanić: Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin, br. 1 Varaždin 1961 str. 33—44 (dalje GMV)

Mira Ilijanić: Der Baumeister Dominico de Lallo und sein Kreis an der Windischen Grenze. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 12. Graz 1981. St. 369—379

² Mira Ilijanić i Slavko Kapustić: Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181—1981 Varaždin 1983. JAZU str. 169—189

se.³ To su prije svega ranorenesansni reljefni friz rozeta na zapadnoj dvorišnoj fasadi Starog grada, kamin u I katu četverouglate kule, te niz pečnjaka nađenih u grupu ispred južne fasade tvrđe koji su rađeni po kalupima pečnjaka iz Korvinovih radionica. Takvi se pečnjaci čuvaju kao izuzetno vrijedni eksponati u nizu srednjeevropskih muzeja i u njujorškom Metropolitenu a potpuno su identični s varaždinskim.⁴ Konačno, nedavno prilikom rušenja zgrade koju na glavnom trgu adaptira Varteks pronađena je bifora koja svojim klesanim ukrasima, rozetama i obradom ostalih elemenata nepobitno ukazuje na iste uzore, dakle na prvu renesansnu fazu, iako je po svojoj fakturi rustičnija nego što su to sjajno rađeni budimpeštanski spomenici. Mogao je to raditi manje vješti, možda domaći majstor, koji se je ugledao na spomenute uzore. Ta je bifora jedinstveni spomenički detalj tog vremena u kontinentalnoj Hrvatskoj pa je za poželjeti da dobije dostojno mjesto, ako je moguće »in situ«. U adaptaciju tih zgrada išlo se je bez poznavanja dokumentacije koja postoji unutar nekoliko desetljeća. Već godine 1935. je prof. Wissert⁵ objavio svoj rad o kućama u unutarnjem dijelu grada a kasnije je također o tome dosta pisano te je napravljena i arhitektonska snimka jezgre. Trebalo bi obnoviti arhitektonsku situaciju glavnog varaždinskog trga i tako pridonijeti čuvanju autentičnog identiteta ovog grada te barem ublažiti ovu konzervatorsko-restauratorsku pustolovinu. Prema upravo spomenutoj dokumentaciji iz gradskih zapisnika poznato je da su kuće na forumu koji se je prostirao na području današnjeg Trga narodnih heroja i Adžijinog trga u vidu slova L od vijećnice do današnje Privredne banke, dakle do zapadnog gradskog zida, djelomično imale kolonade u prizemlju ispod kojih su bili dućani varaždinskih trgovaca. Stupovi tih kolonada upravo su se sada pojavili u uglovnici koja se adaptira pa bi i to trebalo obnoviti tim više što se na toj kući već odavna u dućanu urara nalazi greda s godinom 1540 i slovima A I koje inicijale prof. Wissert s mnogo vjerojatnosti pripisuje varaždinskom zlataru 16. st. Andre-i Italusu de Argento. Kod ovih kolonada se već susrećemo s drugom renesansnom fazom Varaždina koju prenose gornjotalijanski graditelji porijeklom iz okolice Coma i Lugana a došli su u Varaždin preko Štajerske.⁶

³ Ibidem str. 178—179

⁴ Mira Ilijanić: Kasnogotički pečnjaci iz varaždinske tvrđe. Ormož kroz stoletja. Maribor 1973 str. 196—200

⁵ Adolf Wissert: Bilješke o nekim varaždinskim kućama. Spomenica varaždinskog muzeja. Varaždin 1935. str. 29—55

Mira Ilijanić: Osvrt na nastanak i razvoj dvaju varaždinskih trgova. GMV br. 5 Varaždin 1975. str. 47—51

Mira Ilijanić: Prilog istraživanju historijsko-urbanističke situacije na varaždinskom forumu. Zbornik za narodni život i običaje. Knj. 49 JAZU Zagreb 1983. str. 281—286

⁶ Mira Ilijanić: Der Baumeister Dominico de Lallo und sein Kreis an der Windischen Grenze. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 12 Graz 1981 St. 369—379

Kako su već na početku 16. stoljeća Turci ugrožavali ne samo Slavoniju već i unutarnjoaustrijske zemlje zaključuju Štajerski staleži organizaciju obrane ne samo Štajerske već i naših graničnih teritorija i u vlastitom interesu. Tom prilikom posebno dolazi do izražaja obnova postojećih sredovječnih tvrđava a napose Varaždina kojeg nazivaju vratima Štajerske. Četrdesetih godina 16. stoljeća varaždinska tvrđava Stari grad je u vlasništvu Ivana Ungnada koji je istodobno i kapetan za Štajersku i zapovjednik svih obrambenih četa na ovom području. Štajerski sabor votira sada velike novce za pregradnju varaždinskih utvrda a Ungnad dovodi u Varaždin glavnog građevinskog superintendenta i organizatora grupe talijanskih fortifikatora sa zadaćom da se Varaždin pregradi u modernu tvrđavu na vodi s niskim obrambenim okruglim kulama — rondelima — okruženom visokim zemljanim nasipima i grabištima u koje se dovodi voda iz obližnje Drave. Plemička tvrđava Stari grad postaje jaka utvrda u sjeverozapadnom uglu velikog četverouglatog obrambenog kompleksa koji obuhvaća i jezgru varoši. Ovaj je zamašni građevinski zadatak završen do godine 1562. kada datira zadnji iscrpni izvještaj o radovima u Varaždinu superintendenta Domenica de Lalija koji umire u decembru te godine. Pored tipičnih fortifikatorskih osobina gornjotalijanske škole prenose Domenico i njegovi suradnici, brat mu Giovanni da Como i Juraj Flajšman i arhitektonske renesansne detalje na tvrđavu napose kolonade i portike u unutarnjim dvorištima Starog grada, profile prozora i slikarije na zidnim platnima i konačno ugrađuju u gotičku četverouglatu kulu renesansnu biforu s grbom Ungnada poznatu pod nazivom De Lalijev prozor. Na žalost je prilikom restauriranja slikarija 1986. godine u prvom dvorištu Starog grada zanemarena obnova kolumna koje su se protezale kroz dva kata.

Djelovanje Domenica de Lalija na varaždinskoj tvrđi tijekom dvadeset godina kroz koje vrijeme je on projektirao, vodio i nadzirao radove, što nam dokazuju i njegovi izvještaji, odrazilo se i na građevinsku djelatnost u varoši. Iako je on ovamo stalno dolazio nadzirao je i radove na ostalim slavonskim tvrđavama pa je malo vjerojatno da je i direktno radio na građanskim kućama. Njegove zamisli, međutim prenose na varoš njegovi suradnici u prvom redu brat mu Giovanni nazvan ovdje Johannes zydar Cumersee (Giovanni da Como) i Juraj Flajšman bivši građevni blagajnik na tvrđi. Ova su se dvojica stalno nastanili, oženili i stekli imovinu u Varaždinu te postali varaždinski građani i gradski senatori a Juraj Flajšman u nekoliko navrata i gradski sudac.

Ilijanić i Kapustić: Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181—1981 Varaždin 1983 JAZU str. 369—379

Mira Ilijanić: Die Festungen der Windischen Grenze. Die Steiermark Brücke und Bollwerk. Landesausstellung Schloss Herberstein 1986. St. 343—348

Prvi njihov zajednički posao bila je pregradnja gradske vijećnice.⁷ Tu je kuću u svojoj srži romaničko-gotičku godine 1523. poklonio varaždincima tadašnji vlasnik plemićke tvrđe Juraj Brandenburg za gradsku vijećnicu. Čini se da ona u drugoj polovici 16. stoljeća postaje premala za potrebe gradske uprave pa gradski magistrat 1587. zaključuje njenu obnovu i pregradnju. Odluka je donesena jednoglasno s time da će svaki građanin dati dobrovoljno 10 fr. i podvoz za dopremu građevnog materijala. Ujedno se obavezuje Flajšman da vodi radove te ga se upozorava da se za to ima savjesno brinuti kako mu se ne bi mogla predbaciti nebriga i nemar. Općina će prodati svo gradsko vino i žito u korist tih radova pa gradski sudac ne smije dobiti novac utrošiti u druge svrhe. Kako je Juraj Flajšman ubrzo iza toga »in agone mortis«⁸ radove dalje vodi Johannes Comersee. Još danas će, usprkos pregradnje vijećnice u 18. stoljeću, pažljivom gledaocu upasti u oči u prijemnoj kancelariji vijećnice ugrađena renesansna kolumna koja je nekada podupirala svod dviju prostorija, prije nego što je u 18. stoljeću centralno postavljeni toranj iz statičkih razloga iziskivao nove potporne zidove.

Spomenuta dvojica graditelja, napose Johannes Comersee koji živi i djeluje u Varaždinu do kraja stoljeća, grade i obnavljaju niz građanskih kamenih kuća u unutarnjem gradu a uz njih i još neki jer u razdoblju od 1587. do 1602. susrećemo u Varaždinu poimence spomenuto u zapisniku 8 graditelja izuzev one koji su djelovali samo na fortifikacijama.

Prema gradskim zapisnicima iz druge polovice 16. stoljeća možemo pratiti vlasnike i njihove kamene kuće u unutarnjem gradu. Na istočnoj strani dananšnjeg Trga narodnih heroja bile su kuće obitelji Vragović i Drašković. Draškovići postepeno kupuju Vragovićeve objekte i uklapaju ih kasnije u svoju palaču za koju dokumenti kažu da je u čelu foruma što ukazuje na primarnost starog protočnog uličnog poteza, danas Trga Božidara Adžije. Na suprotnoj zapadnoj strani foruma nalaze se kamene kuće pojedinih građana. Na početku javne ulice koja ide prema sjevernim vratima (danas Gajeve ul.) je kuća Eberle, južno od nje, dakle nastavno su kuće Elizabete Palfi-Kuškoci i Doroteje Toplicaj-Kuškoci a južno od Kuškocijevih je kuća Ivana Rukela koju je on kupio od nasljednika bivšeg varaždinskoga gradskog suca i književnika Blaža Škrinjarića. Jedna od tih kuća pripadala je sredinom 16. stoljeća poznatom gradskom sucu Petru Tolstecu. Na uglu prema današnjem Adžijinom trgu imao je svoj dom Petar Fortuna i žena mu Katarina Toplicaj. Na južnoj strani foruma imao je svoju kamenu kuću poznati varaždinski književnik Ivan Pergošić a na dijelu trga nasuprot ksenodohiju, franjevcima i staroj zgradi Patačić koja se nadovezuje na franjevač-

⁷ Mira Ilijanić: Prilog dokumentaciji adaptacije gradske vijećnice u Varaždinu. Zbornik zaštite spomenika kulture. Beograd 1964. Str. 191—196.

⁸ Prothocollum magistratuale liberæ ac regie civitatis Warasdiensis pro anno 1587—1589. (dalje Gradski zapisnik)

ku crkvu bile su generalatske zgrade i kamena kuća obitelji Palfy. Uz nekoliko kamenih kuća u ulici koja je od vijećnice išla prema sjevernim gradskim vratima od kojih je sačuvana i obnovljena danas kuća »Getaldus« s kolonadama u dvorištu, bilo je građanskih kamenih kuća i u današnjoj Gundulićevoj ulici i u »platei S. Nicolai« koja se na nju nastavljala do južnih gradskih vratiju.

Pored velikog broja kamenih zgrada već u 16. stoljeću bilo je u Varaždinu i drvenih i takvih koje su imale kamene temelje dok je gornji dio »vulgo nahisje« bilo iz drva.⁹

Varaždinske varoške zidine bile su na trasama sredovječnih utvrda polovicom 16. stoljeća sa svojim kulama i polukulama gotove, a popravljali su se uglavnom zemljani bedmi i jarci koje je trebalo produbljivati zbog zamuljivanja koje je prouzročila tekuća voda ovamo dovedenog dravskog rukava zvanog Dravica ili Milišak.¹⁰ U drugoj polovici 16. stoljeća zaključuje gradski magistrat da se sagrađe tzv. »loca vigilia« u tri varaždinska predgrađa i to u Dugom koncu (danas Ulica M. Tita) u Brodovskom koncu prema Dravi (Kukuljevićeva ul.) i kod majura trgovca Simona u Poklečanu (Ulica I. L. Ribara). Zapisnik te objekte zove i »sarampove« (od mađ. sorompó što znači brklje.) Te je sarampove projektirao Johannes Cumersee, a toranj s deambulatorijem je iz drva napravio tesar Premuž. One su očito služile kao izvidnica s koje se je kontrolirao ulazak stranaca a napose približavanje Turaka.¹¹

Sve varaždinske kuće pa i one kamene bile su u to vrijeme pokrivene šindrom. Posljedica toga su mnogi požari. Tako je jedan od velikih požara bio i godine 1582. kojom prilikom je djelomično stradala i plemićka tvrđa a i mnoge kuće u gradu pa zapisnik navodi da »tota civitas igne cremata est tempore iudicatus Petri Tolstecz«. Magistrat određuje da svaka kuća mora imati ljestve i vile za trganje krovova i stanoviti broj kožnatih posuda za donošenje vode.¹²

Gradski nam zapisnici daju i iscrpan uvid u poslovanje gradske uprave. Gradski suci se u to vrijeme uglavnom biraju na godinu dana a imaju sudsku i upravnu vlast. Biranje se obavlja o Martinju pa svaki sudac tada podnosi izvještaj cijeloj općini o svom djelo-

⁹ Ibidem.

¹⁰ Steiermärkisches Landesarchiv. Militaria.

¹¹ Gradski zapisnik 1587—1589.

Josip Adamček u svom radu: Sukobi grada Varaždina i varaždinske vlastele u XVI. i XVII stoljeću. Varaždinski zbornik 1181—1981 na strani 238 navodi da je Varaždin dobio nove zidine koje su obuhvaćale sva predgrađa izuzev Poklečane. Otkuda mu taj podatak nije jasno jer u bilješki citira samo kratice. Varaždinske gradske zidine i utvrde su oduvijek pratile istu trasu što nam dokazuju ne samo arhivski podaci nego i planovi i vedute Varaždina, njih desetak, nastalih od 16—19. stoljeća (vidi Miroslav Klemm: Planovi i vedute Varaždina od 14—19. stoljeća). Žabuna je vjerojatno nastala upravo zbog gradnje spomenutih »loca vigilia« u II polvici 16. stoljeća koja su samo osmatračnice a ne utvrde a bila su u sjevernim, sjeveroistočnim (dakle i u Poklečanu) i južnim predgrađima otkuda je jedino opasnost i mogla doći.

¹² Gradski zapisnik 1587—1589

vanju kroz to razdoblje. Tako godine 1587. Blaž literat Škrinjarić¹³ prema običajima grada pred senatorima i ostalim građanima u gradskoj vijećnici mora odgovarati za svoju godinu sudovanja a svi prisutni se pozivaju da ocjene njegovo djelovanje kroz to razdoblje. Ako je bilo savjesno i pravedno neka mu zahvale za njegov trud a ako je bilo u kom pogledu pogriješio ima za to odgovarati moralno i materijalno.

Vrlo je značajno i interesantno u kom se obliku varaždinska komuna služi svojim kompetencijama u odnosu na prijestupnike u gradu koji ne pripadaju inače pod njenu jurisdikciju. Godine 1509. vinički kaštelan Benedikt Nagh¹⁴ sa svojim ljudima na godišnjem Šimunskom sajmu u Varaždinu napada trgovce i gradskog stražara, otmilje robu i u tučnjavi ubija stražara i jednog stranog trgovca. Varaždinski građani predvođeni svojim sucem Oberdelićem hvataju Nagha i ubijaju ga zajedno s njegovim familijarom. Vlasnik Vinice Ivan Đulaj tuži grad Varaždin Banskom sudu no varaždinci se uopće ne odazivaju smatrajući da im taj sud nije nadležan. Spor traje do godine 1514. kada tadašnji hrvatski ban Petar Berislavić oslobađa grad Varaždin krivnje za taj događaj.

Sličan se je slučaj dogodio i u drugoj polovici 16. stoljeća kada je njemački plaćenik iz tvrđe u gostionici varaždinskog građanina Petra Cafuka zaklao jednog svog sunarodnjaka. Iako on traži kod suđenja izuzeće ispod varoške jurisdikcije to mu ne uspjeva.¹⁵ Kako se je ubojstvo dogodilo na teritoriju grada, grad se koristi svojim pravom mača pa su mu na forumu odrubili glavu i zakopali ga u zapadnom predgrađu. Iz svega toga je vidljivo da su varaždinski građani i te kako čuvali svoja prava i svoj integritet i nisu si dozvoljavali da im se netko miješa u njihove gradske zakone i propise a da su u to doba bili u tome zaista i suvereni dokaz je da im nije mogao nauditi ni hrvatski sabor, ni plemstvo a niti vojna granična uprava čije sjedište je bila tvrđa-Stari grad. Oni su si dozvoljavali i sitne zlobe i osvete prema pojedincima koji su im se zamjerali kao što se to dogodilo s graničnim suradnikom Sigismundom Palfyem kada su mu popalili stogove sijena.

Živa trgovina bila je u Varaždinu razvijena već od ranijih stoljeća što nam potvrđuju već odavna ustanovljeni i po kraljevima odobreni godišnji sajmovi koji obično traju više od tjedan dana. To su Šimunski, Jakobovski, Ivanjski i Đurđevski sajam na koje dolaze trgovci ne samo iz Slavonije već i iz Ugarske i Štajerske. Pored toga postoje za uži teritorij i tjedni sajmovi i dnevna razmjena najnužnijeg živeža. Sajmovi se u 16. stoljeću održavaju na forumu a na velik razvoj trgovine ne utječe samo geografski položaj Varaždina koji se nalazi na tromedi Ugarske, Slavonije i Štajerske gdje se križaju mnogi

¹³ Ibidem f. 8

¹⁴ Tanodi: Monumenta civitatis Varasdini I Varaždin 1942 str. 279 br. 200—203, 205, 213

¹⁵ Gradski zapisnik 1592—1602 p. 112

odavna uhodani stari prometni putevi već i brojna vojna posada u tvrđi. Kako je Varaždin sjedište granične uprave vrši se ovdje regrutacija i isplata vojnika i promet živeža i sukna za cijelu granicu.¹⁶

Prema izvještaju štajerskog komesara grofa Sauraua Varaždin broji u to vrijeme 600 kuća.¹⁷ Koliko je imao stanovnika teško je reći jer nema autentičnog popisa iz tog doba no podaci s kojima raspoložemo dozvoljavaju nam zaključak da je to bio najveći grad tog vremena u gornjoj Hrvatskoj a zaključujemo to po tome da je prema saborskim zapisnicima Varaždin davao najviše vojnika, njih 200 dok su drugi gradovi zajedno sa Zagrebom davali manje.¹⁸ Vojnici su se naime odobravali u postotku prema broju stanovnika. Prema gradskim zapisnicima iz druge polovice 16. stoljeća pojavilo se u vezi s raznim pravnim poslovima pred gradskim sucem 2200 stanovnika.¹⁹ To međutim može biti samo približni indikator za ljude koji su u to vrijeme živjeli u Varaždinu u 16. stoljeću jer se svi naravno nisu morali pojaviti pred sucem ako nisu imali sporove a treba znati da su to mogli biti samo punoljetni ljudi s građanskim pravom. Od navedenog broja spomenuto je poimence i po struci samo 330 obrtnika (krojača, postolara, kovača, učinjača koža, mesara, zlatara, klobučara, tesara, lončara, kolara, sedlara, stolara, srebrnara, kupalištara i kirurga itd. te 14 trgovaca). Ti su obrtnici već organizirani u cehove. Najstarija poznata pravila su pravila ceha ranarnika, kupalištara i brijača iz godine 1557. preuzeta od požuških kirurga a pravila ceha tkalaca iz 1561. pisana su starom kajkavštinom, latinskim i njemačkim jezikom. Iz 1589. godine datiraju pravila varaždinskih lončara i pečara. Iste godine počeo je pisati zapisnik varaždinskog ceha mesara često puta spominjani i birani gradski sudac Mirko Riđanec. Njegovi zapisi iz gradskog protokola pisani vlastoručno na njemačkom, latinskom ili starokajkavskom²⁰ vrlo lijepim i čitljivim rukopisom ukazuju na visoki obrazovni nivo varaždinskih obrtnika koji su zahvaljujući propisima i običajima onog vremena išli na vandrovanje gotovo po cijeloj srednjoj Evropi i tako uz školovanje kod kuće sticali ne samo životno i stručno iskustvo već i stanovitu naobrazbu i kulturu.

Sastav stanovništva je tu i prema narodnosti prilično raznolik. Iako prevladava domaći svijet među trgovcima i obrtnicima nailazimo na stanovit broj Talijana, Mađara i Štajeraca. Prepoznajemo ih po prezimenima ili pridjevcima (npr. Italus) ili po oznaci zvanja (npr. mészáros). Ti su ljudi došli u ovaj grad, često se ovdje oženili, kupili posjed i građansko pravo te se uskoro potpuno asimilirali s domaćim stanovništvom. Sve to ukazuje na bogatstvo i na ekonom-

¹⁶ Stiermärkisches Landesarchiv. Militaria

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ilijanić i Kapustić: Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181—1981. Varaždin 1983. JAZU str. 169—189

¹⁹ Ibidem

²⁰ Ibidem

ski i kulturni nivo ovog grada jer ljudi ne bi ovdje ostajali i udomaćili se kada im ta sredina ne bi omogućavala i dobre životne uvjete.

Varaždin u to vrijeme ima i redovitu školu. Preko zapisnika saznajemo da se je prigodom uvođenja u dužnost upravitelja škole priredila svečanost kojoj su prisustvovali gradski sudac, župnik i ostali učitelji. Tako je u zapisniku zabilježen slučaj kada je u dužnost upravitelja varaždinske škole uveden Pavao Dragšić. Tom je činu prisustvovao tadanji gradski sudac,²¹ literat Blaž Škrinjarić (ranije je on bio učitelj u Azalu u Mađarskoj), zatim gradski bilježnik Blaž Antilović, župnik Antun Vramec te gradski prisežnici Luka Jakopčić, Mijo Zeršić, Leonardo Petrović i Martin Cik, svećnik Mijo Zedinić i učitelj Nikola Cena. Škola vjerojatno nije bila obvezatna ali je svakako bila uobičajena što razabiremo iz niza testamentarnih odredbi a i iz sudskih sporova. Tako Katarina Gehlin udova Franje Taczlina god. 1588. u jednoj parnici naglašava da mora školovati sina a takva se odredba nalazi i u testamentu varaždinskog barbira Nikole Bornemisze.²² Pored toga su nam iz tog razdoblja poznata imena niza učitelja. Konačno neki su se Varaždinci školovali već u 15. stoljeću na bečkoj univerzi a poznati su nam takvi studenti i iz 16. stoljeća. U gradskim se zapisnicima u to doba spominje poimence 33 literata i prokuratora čije su usluge građani trebali i njima se koristili. Tako je poznat sporazum između Ivana Taczlina i njegova advokata prokuratora Mihajla literata Bienikina prema kojem je Taczlin imao dati Bienikinu kao honorar deset velikih mjera sukna kada ga je zastupao a kada je imao parnicu morao ga je pozvati na objed. Kada je literat Petar Lasztezin imao parnicu zbog neke svađe i tučnjave zastupao ga je pred sucem prokurator Simon Vidan. Konačno u drugoj polovici 16. stoljeća djeluju u Varaždinu poznati književnici Ivan Pergošić, Blaž Škrinjarić i Antun Vramec.²³

Interesantan uvid u život i materijalne mogućnosti varaždinskih građana daju nam testamenti pojedinih obitelji. Tako je zadnja volja Elene Taczlin udete Flajšman odraz ne samo bogatstva te obitelji nego nam daje i uvid u poznavanje raznih vrsta odjevnih predmeta, tekstila, nakita te posuđa i kućnog inventara. Taczlinovi su imali spremljeno nekoliko škrinja sa srebrenim posuđem, odijelom, nakitom i sagovima u podrumima u Ptuju zbog opasnosti od Turaka. Elena Taczlin žena poznatog varaždinskog renesansnog graditelja i gradskog suca Jurja Flajšmana u svom testamentu sačinjenom godine 1562. ostavlja svoju imovinu »iure perpetuo domino meo marito Georgio Fleisman cum liberis meis«. ²⁴ Pored raznih le-

²¹ Gradski zapisnik 1587—1589 p. 101

²² Mira Ilijanić: Odijelo i sitni kućni inventar Varaždina 16. stoljeća. Zbornik za narodni život i običaje. knjiga 43. Zagreb 1967 str. 125—133

²³ Ilijanić i Kapustić: Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181—1981. Varaždin 1983. JAZU str. 169—189

²⁴ Mira Ilijanić: Odijelo i sitni kućni inventar Varaždina 16. stoljeća. Zbornik za narodni život i običaje. Knjiga 43 Zagreb 1967. str. 125—133

gata koji se sastoje od odijela poznatim ženama spominje ona poimence da mužu i djeci ostavlja svo svoje zlato i srebro i škrinje u Ptuju. Pored niza sličnih oporučnih legata sa popisom predmeta pojedinih varaždinskih građana u 16. stoljeću koji nam daju uvid u njihov životni standard treba svakako spomenuti i inventar ostavštine varaždinskog brijača Nikole Bornemisze revidiran od magistrata godine 1601. a sastavljan 1596. po notaru i literatu Nikoli Kolariću²⁵ čija žena Katarina je bila tutorica njegove djece Matije i Blaža. Inventar je sastavljen na starokajkavskom a obuhvaća nekoliko folia gradskog zapisnika sa popisom imovine pokojnika u gotovom novcu — zlatnicima — srebrnom i pozlaćenom posuđu, odijelu, posteljini i raznom kućnom tekstilu.

U Varaždinu se u to vrijeme vrlo često održavaju i hrvatski sabori u gradskoj vijećnici koju nazivaju i sabornicom. Tim saborima prisustvuju članovi visokog plemstva koji u to doba još nemaju kuće u Varaždinu. Jednom se prilikom oni poimence navode s napomenom gdje će biti ukonačeni za vrijeme trajanja sabora. Od ugarskog palatina preko bana i ostalih velikaša svi su smješteni kod pojedinih građana obrtnika što ukazuje na to da su kuće varaždinskih obrtnika morale biti i dovoljno prostrane i prikladno uređene i snabdjevene.²⁶

Iako su sačuvani gradski zapisnici 16. stoljeća pisani uglavnom latinskim jezikom saslušanja pred magistratom vršila su se na hrvatskom jeziku pa su ostali zabilježeni na staroj kajkavštini pojedini dijelovi ili čitave izjave stranaka. Među njima je i već spomenuti popis Bornemiszine imovine, parnica Škrinjarić-Gelianica koja je duga više od 20 folia te priznanica za dug Danijela Obligaja i njegove žene Katarine. Oni izjavljuju da su po njihovom »dosnom lyzthw« za svoje potrebe »in anno 1587. preyely od pochtwanoga y razwmnoga gozpodina Totingh Benedikta Pthwyzkoga pwrgara gotowy dweytho tallerow drobny penez, wzaky dwkat po zto zoldinow rachwnassy«. Kako nisu na vrijeme mogli platiti dug obvezuju se da će ga platiti »in anno 1589 na zwetoga Iwana kerzthytela den«. »Kako i tada nisu mogli udovoljiti toj obavezi mole da ih on »pochaka do drwgoga zwetoga Iwana dne, kotery bode in anno 1590« i kažu »my gore imenowany Daniel Obligay i jaz Catherina njegovowa gozpodaricza zavezwyemo y zapyzawamo owe nasse pwrgarzke hise wkw ztoymo wezda akolibi my nemogli ale ne hoteli niega milozty nyegowoy gozpodarycze ale nyogowomw odwetkw na ou terminus kakozmoze obiubili ale zavezali the summe platyty«. ²⁷ Starom kajkavštinom su pisane u zapisniku i zakletve onih varaždinskih građana koji su obavljali javne poslove pa se zaklinju da će pošteno i pravedno raditi i neće se dati od ničije volje uplivisati. Interesantna je

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ilijanić i Kapustić: Prilog istraživanju stanovništva i ubanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća. Varaždinski zbornik 1181—1981. Varaždin 1983. JAZU str. 169—189.

²⁷ Ibidem.

u ovom kontekstu zakletva gradskog vratara koja glasi »Jaz wratar ovogha Varassa wratt obran prijsesem Da Jaz hochem wratt waradinskih I klwchew werno chuwatij Dohodke Waraske I Mosztojno werno zbiyratij i wu pwsko metatij Zkrownoszty nykakve waraske da nechew vunka powedathiy niy razglazithiy Asto swuna bodem chwe na kwar I na poghiybel warosko da hochemm Gozponnw Riyhtaro powedathiy i wu moye chasstiy prawo hodythiy Tako mene Bogh pomoziy I moiya wera kersstiyanska Amen«²⁸

Sumirajući na kraju tek neke od dokumentarnih podataka o građevinskom naslijeđu, životu, obrazovnom nivou i materijalnoj bazi Varaždina u 16. stoljeću može se bez pretjerivanja zaključiti da je to u svojim relacijama bio tipični renesansni grad srednjeevropskog tipa koji je usprkos latentne turske opasnosti, utvrđen i siguran život bogatim i bujnim životom trgujući sa svim susjednim zemljama pa i s Turskom. Za ono vrijeme visoki obrazovni i kulturni nivo varaždinskih građana rezultat je upravo te jake materijalne baze i živih komunikacija s ostalom Evropom i slobode građana usprkos povremenih sporova i okršaja s vlasnikom Starog grada i s okolnim plemstvom.

²⁸ Ibidem.

VARAŽDIN IM 16. JAHRHUNDERT

Aus der Zeit um die Wende des 16. Jahrhunderts findet man in der warasdiener Bausubstanz Elemente aus der Renaissanceära Matthias Corvinus bzw. Johannes Corvinus und zwar nicht nur in dem adeligen Schloss sondern auch im Stadtkern.

Mitte des Jahrhunderts wurde das Schloss sammt den Stadtbefestigungen der Mittelpunkt der Windischen Grenze zur Verteidigung gegen die Türken. Das gesammte Befestigungssystem wurde erneuert mit der Hilfe der steierischen Stände. Der Umbau erfolgte von den Baumeistern aus Oberitalien die über die Steiermark nach Varaždin kamen und die oberitalienische Frührenaissance nach Varaždin übertrugen. Die Bauelemente dieses Styls haben sich nicht nur am adeligen Schloss sondern auch an manchem Bürgerhaus in der Stadt bis heute erhalten. Um die Zeit formiert sich auch die städtebauliche Situation des Warasdiener Forums und des gesammten Stadtkerns. Ausserhalb der Innenstadt sind schon alle, noch im 15. Jahrhundert vorhandene, Vorstädte voll entwickelt.

Die städtische Verwaltung wirkte um die Zeit auf Grund einer ausserordentlichen Demokratie. Die Stadtrichter wurden jedes Jahr von der ganzen Gemeinde neu gewählt und bürgten mit ihrer Ehre und ihrem ganzen Hab und Gut für die geleistete Arbeit während ihrer Regierungszeit. In der Stadt lebte eine beträchtliche Anzahl von Literaten die als Prokuratoren und als Stadtnotare tätig waren. Es gab eine ordentliche Schule die zwar nicht verbindlich aber üblich war.

Eine grosse Anzahl von Handwerkern und Kaufleuten mit ihren Handelsbeziehungen zu Mitteleuropa, eine Reihe von Jahrmärkten und Wochenmärkten rezultierten in einer starken materiellen Basis der Bürger und in ihrem, für damalige Zeiten ausnehmenden Bildungsnivo. Die Folge war ein gewisses Selbstbewusstsein dieser Menschen die adelige Willkür nicht duldeten und sie auch nach ihren eigenen Gesetzen oft sehr drastisch bestrafte.